

GENEZA ȘI EVOLUȚIA SOCIETĂȚII CIVILE: ASPECTE TEORETICO – ISTORICE

Cristina LAZARIUC

Universitatea Tehnică a Moldovei

*Civil society is one of the most debated concepts in all of the social sciences that touch on political life. The term goes back to Aristotle's phrase *koinōnía politiké*, occurring in his *Politics*, where it refers to a 'community', commensurate with the Greek *city-state* (*polis*) characterized by a shared set of norms and *ethos*, in which free citizens on an equal footing lived under the *rule of law*. The literature on relations between civil society and democratic *political society* have their roots in early *classical liberal* writings like those of *Alexis de Tocqueville*. However they were developed in significant ways by 20th century theorists like *Gabriel Almond* and *Sidney Verba*, who identified the role of political culture in a democratic order as vital. There is growing agreement that civil society, civic culture, and social capital are all important for strengthening *democracy* and enabling conflict resolution.*

Cuvinte cheie: *societate civilă, stat, putere politică, raport social, organizare socială, democrație.*

Societatea civilă este ansamblul structurilor de interes, având în prim plan cetățeanul și constituie un pas în evoluția societății. Interpretarea corectă a conceptului de societate civilă permite cercetătorilor și științei politice în general să facă o analiză corectă a fenomenului de societate civilă, a dimensiunilor ei structurale și funcționale, stabilind legături directe cu cetățeanul și identificând rolul acestuia în formarea și stabilizarea societății civile. Din acest punct de vedere societatea civilă creează numeroase dezbateri în lumea contemporană. De la apariția sa societatea civilă a cunoscut atât avânturi, cât și eclipsări de conceptualizare, având parte de adepți care i-au demonstrat și apărat virtuțile, vitalitatea și viabilitatea, dar, în același timp au existat și autori care au tratat societatea civilă cu scepticism sau au fost adversarii ei înverșunați, prezicându-i chiar decesul prin faptul că reprezintă un pericol pentru dezvoltarea umanității.

Societatea civilă a fost contrapusă statului, apoi localizată în domeniul public, ca în cele din urmă să se insiste asupra unei colaborări interdependente dintre acestea. Actualizarea societății civile a fost concepută ca un efort intelectual și ca o creație a societății în dezvoltare, în timp și în spațiu. Fenomenul de societate civilă a fost lansat de gânditorii antici, fiind reconceptualizat în mod constant în conformitate cu realitățile social istorice. Noțiunea de "societate civilă" vine din perioada antică. La gânditorii antici "societatea civilă", "comunitatea politică" și "statul" apar în calitate de sinonime și termeni ce se schimbă reciproc. Acestea sunt "polisul" și "politica" la grecii antici, "res publica" și "civilis societas" la romanii antici. Aceste noțiuni cuprindeau toate sferile importante ale vieții. *Civilis societas* are origine latină și vine de la **Cicero**. În viziunea sa, în societatea civilă sunt subsumate nu numai statul sau indivizii, ci și condițiile de viață ale unei comunități politice civilizate, suficient de dezvoltate pentru a cuprinde orașele cu legile proprii, relațiile sociale cu deliciale și libertățile unei vieți civile și unei economii de piață.

Prima formă de societate civilă, în perioada antică, o constituie comunitatea. După cum menționa și **Aristotel**, comunitatea în antichitate era formată din mai multe comune ce reprezentau statul și se aflau într-o strânsă interdependență în vederea creării unei vieți cât mai bune. Statul, după Aristotel, este "creație a naturii", produs al dezvoltării naturale. El afirmă că omul este un animal sociabil prin natura sa. După Aristotel, omul nu poate să renunțe sau să desfacă darurile cu care natura l-a dotat decât prin societate. Omul izolat ar trebui să fie un zeu pentru a păstra facultățile umane, dar ne fiind zeu, el va deveni în izolare animal. Aristotel declară că omul nu este o ființă politică și că statul își are începutul în tendința naturală a omului spre comunicare. Darul vorbirii de asemenea îl face pe om să tindă spre comunitate și de aceea însuși statul este "o formă naturală de conviețuire", "statul are esență materială".

Viziunea lui Aristotel asupra societății civile a avut ca punct de reper ideile lui **Platon** care s-a arătat adeptul comparării societății civile cu corpul uman. El considera că societatea civilă are *cap* (guvernanții), *inimă* (gardienii și protectorii orașului), *burtă* (agricultorii, comercianții), iar statul ideal este statul ce-și găsește temei în legi echitabile și a cărui formă de organizare este aristocrația. Prin noțiunea de „aristocrație” autorul înțelegea atât realizarea puterii de către o singură persoană, cât și statul, în care realizarea puterii este exercitată de către mai multe persoane (puterea celor mai destoinici, puterea nobililor spiritului). Aristotel, ca și Platon, consideră că societatea civilă nu este o creație umană, aceasta existând în același timp cu omul și fiind inerentă omului. După Aristotel, societatea civilă se constituie nu contra naturii, ci ca ultimul ei scop. Fundamentul societății civile, potrivit concepției lui Aristotel, este familia. În același timp, comunitatea socială

se distinge de familie, ultima semnificând sfera privată sau domestică, sferă posterioară societății. Un alt pilon al societății civile, în viziunea lui Aristotel este proprietatea. El sublinia că buna gestionare a casei trebuie să servească drept model de organizare a societății. Acel tip de societate pe care o descrie el, așa numita Koinomia, care permite cetățenilor egali să ocupe funcții de putere – judecător sau magistrat, de pildă – are, fie și *in nuce*, elemente ale societății civile de mai târziu. Dar când afirmăm acest lucru trebuie să fim indulgenți: eticheta de cetățean era aplicabilă, în polisul grecesc, numai unui număr restrâns de bărbați; restul comunității nu avea drepturi politice.

Un alt gânditor care a abordat problema puterii și genezei politicii, corelația între stat și societatea civilă a fost **Niccolo Machiavelli**. El consideră că întruchiparea spiritului uman este statul, iar scopul, sensul și fericirea vieții este servirea lui. În opinia lui principele, care are posibilitatea și dreptul de a conduce aplicând violență și trezind teamă, dar care nu face abuz de aceasta, nu va încălca drepturile personale ale supușilor ca să nu trezească ura lor. Astfel, vorbim despre premisele societății civile. Machiavelli menționează drept sfere ale activității vitale a societății: munca, familia, dragostea, satisfacerea necesităților personale, adică a vieții oamenilor chiar de la apariția lor pe pământ, aceștia nebănuind încă despre viitorul stat și amestecul lui în viața lor. Și aici este vorba, despre societatea civilă. Machiavelli, ca și Aristotel, a prevăzut în formarea relațiilor economice, politice, sociale și spirituale ale societății organizate existența statului și societății civile și au încercat să o separe pe cea din urmă de stat. În domeniul terminologiei, Machiavelli introduce noțiunea de stat, având o semnificație apropiată celei de astăzi. Instituirea acestui termen favorizează delimitarea dintre: societate, societate organizată politic, organele statului, șeful statului, etc. Ei au încercat să demonstreze contemporanilor lor că în afară de stat mai este ceva ce există de la sine stătător, după legile sale și nu se supune în toate statului, și anume, societatea civilă.

Astfel, la stadiile timpurii ale civilizației umane îndestularea sistemului de necesități avea loc numai în limitele comunei. Ea a fost o formă de societate civilă adecvată nivelului de dezvoltare respectiv. În același timp, ideea că societatea civilă a apărut și s-a dezvoltat concomitent cu statul este justă de la sine și nu poate fi pusă la îndoială. Întâi de toate, nu trebuie confundate noțiunile: "societatea civilă" și "societatea umană". Dacă societatea, ca atare, a apărut odată cu omul, apoi societatea civilă este un fenomen istoric, apărut la o anumită etapă a dezvoltării societății, întâi de toate a civilizației occidentale. Formarea societății civile este rezultatul unei mișcări spontane și creatoare a cetățenilor care instituie în mod benevol diverse forme de asociere politică, economică și culturală. În cadrul societății civile cetățenii intră într-o "țesătură de raporturi" sociale, participând în mod benevol la activitatea unei multiplicități de asociații, organizații, în vederea promovării unei diversități de interese. Debutul conceptualizării societății civile a fost marcat de valorificarea ei pe filiera filozofică prin relevarea și argumentarea identității societății civile și a statului. Abordarea în cauză, proprie, în fond, unei perioade întinse de timp - din antichitate până în sec. al XVIII-lea - relevă indubitabil viziunea etatică asupra societății civile.

Astfel, societatea civilă devine cea mai importantă idee politică a Lumii Noi și este concepută în comparație cu noțiunea "de stat". T. Hobbes și J. Locke foloseau noțiunea de "societatea civilă" în sens direct, pentru a reflecta dezvoltarea istorică a societății umane, trecerea lumii de la existența naturală la cea civilizată. Baza societății civile devine nu natura, ci societatea, ca condiție de satisfacere a necesităților umane. Astfel, societatea civilă a apărut în rezultatul proceselor de diferențiere a vieții sociale, în limitele cărora are loc îndestularea cerințelor vieții cotidiene a individului. Doctrina lui **T. Hobbes** despre societatea civilă a argumentat pentru prima dată în istoria modernă substanța politică a procesului de instituționalizare socială. El și-a îndreptat privirea nu spre individul particular și libertatea acestuia, ci spre societate în ansamblu; a criticat caracterul ei istoric și natural; și a determinat caracterul artificial, deci și politic al societății civile prin sugerarea identității societății civile și a statului. În acest sens, Hobbes elaborează un model propriu de societate civilă – societatea Leviathanică, despre care menționează câteva elemente fundamentale. Primul element ține de faptul că societatea civilă nu este o continuare directă a stării naturale a omului, reprezintă un act de factură istorică și artificială. Însăși constituirea societății civile e creația oamenilor, e rezultatul voinței lor, deci un act politic. Desprinderea societății civile de starea naturală este fixată de Hobbes prin utilizarea noțiunii de *persoană civilă* prin care el marchează starea socială a omului. Al doilea element vizează identitatea conferită de către Hobbes societății civile și statului sau, mai exact, inseparabilității acestor construcții sociale. Hobbes a optat pentru o matrice socială în care cetățeanul să aibă statut de supus, de vasal al societății/statului, ghidat de voință unică a Leviathanului alias monarhului. Interpretarea dată, în pofida carențelor semnalate, a stimulat elaborări ulterioare în care societatea civilă a început să fie tratată nu numai prin prisma statului, dar și a cetățeanului.

La rândul său, **J. Locke** relevă o detașare certă de valorile societății civile leviathanice. Locke, spre deosebire de Hobbes, a insistat asupra fructificării potențialului creator al omului, în care scopul a subordonat arsenalul social instituționalizat. Punctul de plecare în elaborarea propriei viziuni asupra constituirii și

funcționării societății civile îl reprezintă existența în stare naturală a omului în care el este liber și nu se supune nici unui alt om sau instituție, călăuzindu-se după legile proprii ale naturii. Constituirea societății civile, după Locke, este un act de natură contractuală, adică, un acord încheiat între oameni care renunță la starea naturală și se conformează legăturilor societății. Societatea civilă cuprinde starea de pace între membrii ei fondatori, fiind direcționată, însă nu spre înfrânarea definitivă a firii naturale a omului, ci spre optimizarea condițiilor de afirmare a naturii umane. Inovațiile lui Locke cu privire la conceptul de libertate și proprietate, derivate din starea naturală a omului și proiectate asupra corpului politic marchează o nouă perspectivă de ordine liberală, o nouă viziune asupra societății civile.

Sunt semnificative în acest sens și ideile expuse de către **J.J.Rousseau** în lucrarea *Contractul social*, în care acesta formulează practic noțiunea de societatea civilă. Gânditorul susține că pentru a scăpa de vicii și nevoi, trebuie lichidat despotismul și creat un sistem de stat bazat pe contractul social, și anume societatea civilă. După Rousseau, acest model de organizare ar consta în crearea unei forme de asociație care să apere și să protejeze, prin eforturi comune, persoana și bunurile fiecărui asociat și în cadrul căreia să i se asigure libertatea deplină. În contractul social este dezvoltată ideea necesității acestuia, fiind argumentat dreptul poporului la răsturnarea absolutismului și înlăturarea de la putere a guvernului ales pe cale democratică.

Următorul pas e **Hegel**, care stabilește societatea civilă ca domeniu auto-regulator al relațiilor sociale în măsura în care aceste relații sunt generate de necesitățile indivizilor. Așa se diferențiază și societatea civilă de stat; paradoxal, în această fază de evoluție a conceptului, societatea civilă era centrată pe trebuințele – inclusiv materiale – ale individului – în timp ce statul se confunda cu sfera moralității. Diferența față de utilizarea actuală e termenilor este enormă, în condițiile în care statul este definit de susținătorii ideii de societate civilă ca entitate politică, mai degrabă decât morală. În același timp, Hegel a fost primul teoretician care a marcat în *Principiile filosofiei dreptului* (1812) distincția dintre societate civilă și stat, spre deosebire de Hobbes, Locke sau Rousseau care, în ciuda diferențelor dintre ei, tindeau să identifice societatea civilă cu statul modern. În ciuda separației, statul rămâne pentru Hegel fundamental pentru existența și funcționarea societății civile, care trebuie să îl aibă permanent „în fața ochilor”.

Spre deosebire de Hegel, **Marx și Engels** demonstau că anume activitatea vitală a societății este piatra de temelie și forța motrice a procesului istoric. În operele lor societatea civilă apare ca o organizație obștească, care se dezvoltă nemijlocit din producție și circulație, ca o totalitate de relații economice, de producție, corespunzătoare forțelor de producție și care formează baza statului. Astfel, relațiile reciproce între societatea civilă și stat se manifestă ca relații dintre putere publică și individuală. Statul, după părerea lor, intră în structura și viața societății ca un element important al organizației politice, însă el nu face parte din societatea civilă. Marx și Engels considerau că schimbările revoluționare, nimicirea proprietății private asupra mijloacelor de producție principale a claselor exploatatoare, are loc anume în societatea civilă. Proprietari și coproprietari ai principalelor mijloace de producție devin clasele neantagoniste și în perspectivă decade necesitatea în stat, care ar susține dominația unei clase asupra altora. Marx evidențiază două momente importante în dezvoltarea progresivă a societății: procesul de diferențiere și autonomizare treptată a diferitor sfere a vieții obștești, și, faptul că însuși societatea civilă se preface într-un sistem cu mai multe niveluri, diferențiată din interior și care funcționează pe baza relațiilor de subordonare. Nu de către stat e condiționată societatea civilă, ci invers, ea condiționează apariția statului și deci relațiile dintre stat și societatea civilă nu sunt altceva decât relația dintre puterea publică și libertatea individuală. În practică însă, statul socialist și-a supus proprietatea obștească și prin aceasta a lipsit societatea civilă de bază economică. Pe baza proprietății a apărut o nouă clasă politică – nomenclatura de partid, care n-a fost interesată în formarea personalității autonome libere, și, prin urmare, a societății civile.

Pe filon marxist, **Antonio Gramsci** va aduce mai târziu o serie de nuanțe. După părerea lui, societatea civilă se situează între structura economică și stat. Spre deosebire de Marx, Gramsci atribuie societatea civică nu la sfera structurii, ci la sfera suprastructurii. Influența acesteia – spre deosebire de stat, văzut ca monopolul forței – se manifestă indirect, hegemonic, prin intermediul unor strategii ideologice variate. Relațiile dintre stat și societatea civilă sânt examinate în trei contexte istorice: varianta supunerii societății civile statului; varianta relațiilor balansate dintre acestea, societatea civilă ieșind în evidență în situațiile de criză; și a treia variantă presupune că societatea civilă va deveni teren pentru dezvoltarea hegemoniei (în sens de conducere bazată pe consens), care ulterior se poate răspândi asupra statului și a structurii economice.

Literatura de specialitate privind relațiile dintre societatea civilă și societatea politică democratică își au originea în scrierile liberale clasice timpurii, cum ar fi cele ale lui **Alexis de Tocqueville**. În lucrarea sa *Despre democrație în America*, autorul menționa: “America e țara în care lumea a tras cel mai mare profit din asociere și unde s-a aplicat acest puternic mijloc de acțiune celei mai mari diversități de obiecte. Independent de asociațiile permanente create de lege (stat) sub denumirea de comune, orașe și comitate, există o mulțime de alte asociații care nu-și datorează apariția și dezvoltarea decât voințelor individuale”. Tocqueville compară

această situație cu societățile aristocratice din acea vreme din Anglia și Franța, în care prezența unor indivizi bogați și puternici, care puteau iniția acțiuni și mobiliza supușii lor în acest scop, făcea ca asocierea cetățenilor să nu capete aceeași amploare ca în SUA. După părerea lui Toqueville egalitatea condițiilor în SUA îi obliga pe indivizii independenți, dar slabi, să se asocieze fără încetare. Un element important subliniat referitor la raporturile stat-asociații private (identificate prin persoana societății civile) este autonomia celor din urmă, deoarece statul este capabil de a elabora unele direcții și reguli precise în ceea ce privește realizarea unor sarcini ce depășesc sfera politicului.

Aceste idei au fost dezvoltate într-un mod semnificativ de teoreticieni secolului XX, **Gabriel Almond** și **Sidney Verba**, care au identificat rolul vital al culturii politice în ordinea democratică. Aceștia au susținut că elementul politic al organizațiilor politice facilitează o mai bună conștientizare și informare a cetățenilor, care fac alegeri de vot mai bune, participă activ în politică, și ca rezultat determină creșterea responsabilității guvernului. Statutele acestor organizații au fost adesea considerate micro-constituții, deoarece ele familiarizează participanții cu procedurile democratice de luare a deciziilor. Mai târziu, **Robert D. Putnam** a argumentat că, chiar și organizații non-politice din societatea civilă sunt vitale pentru democrație. Acest lucru se datorează faptului că ele construiesc capitalul social, încrederea și valorile comune, care fiind transferate în sfera politică, ajută la consolidarea socială, facilitând o înțelegere a interconexiunilor societății și a intereselor în cadrul acesteia.

Anii '80 au marcat câteva tentative de sinteză a acestor perspective disparate, dacă nu antinomice. Una îi aparține lui **S. Giner**, iar definiția societății civile sună astfel: "o sferă a drepturilor individuale și a asociațiilor voluntare dezvoltată istoric, în care competiția politică pașnică a indivizilor și a grupurilor pentru apărarea preocupărilor intențiilor și intereselor lor variată este garantată e stat". Pentru Giner există cinci dimensiuni ce caracterizează societatea civilă: individualism (individul este singura și ultima realitate a vieții sociale; grupurile sociale sunt numai agregate ale voințelor individuale); sferă privată (ca opusă participării în acțiunea politică sau viața publică), piață (competiție în toate sferile vieții sociale), pluralism (puterea e difuză în toată societatea și este fragmentată pe baza diferitelor diviziuni ideologice) și clasă (rezultatul neintenționat al competiției pentru mărfuri și putere).

În știința politică occidentală, din perspectiva liberal-democrațiilor, importanța societății civile reiese din faptul că ea creează între stat și individ un șir de structuri de apărare, asigurându-se libertatea de intervenție a statului. Totodată, tendința de izolare completă a societății civile de sfera politică, din teama față de forța distrugătoare a statului, pune în evidență excluderea elementelor pozitive ale statului și posibilitatea instituțiilor societății civile care se pot distruge unele pe altele. Curentul social-democrat, dimpotrivă, a recunoscut societatea civilă ca centru al politicii și consideră că democratizarea vieții politice trebuie să înceapă cu democratizarea societății civile. Însă rolul instituțiilor statului în reglarea problemelor societății civile s-a dovedit a fi inutil, deoarece încercările statului de a regla societatea civilă duce la apariția unor structuri costisitoare care sunt preocupate mai mult de supraviețuirea lor decât de problemele societății civile.

Astăzi, prin societate civilă se înțelege în general sfera socială a libertății, a asocierilor voluntare și a pluralității de relații umane, identități, diferențe sau valori ce contrastează cu puterea coercitivă a statului și guvernului, deci cu puterea politică. Societatea civilă este în același timp un domeniu al vieții sociale, reglementată de o anumită ordine legală, dar autonomă în raport cu statul, în care se manifestă spontan inițiativa voluntară a indivizilor și grupurilor umane în vederea satisfacerii intereselor, aspirațiilor private și de grup; precum și diversitatea formelor de organizare sau asociere prin care se exprimă public și se încearcă promovarea acestor interese de la cele economice, culturale, informaționale, educative, profesionale, până la cele civice și politice. Un prim pas însă pentru o democrație funcțională îl reprezintă instituțiile și mecanismele democratice, iar societatea civilă, în acest context, acționează ca mecanism reglator. Societatea civilă are atât dreptul, cât și datoria de a influența deciziile de interes public, fiind numită în acest sens și câinele de pază al statului, care are menirea de a supraveghea acțiunile statului la nivelul întregii societăți și de a participa nemijlocit, prin intermediul inițiativelor și programelor, la dezvoltarea și modernizarea comunității.

Bibliografie

1. Aristotel, *Politica*. - Oradea, 1999.
2. Marin C. *Societatea civilă: între mit politic și pledoarie socială*. - Chișinău, 2002.
3. Strah D. *Conceptul "societatea civilă" în istoria gândirii politice*.// Analele științifice ale USM, - Chișinău, 2000.
4. Toqueville A. *Despre democrație în America*, - București, 1998.